

LA DICTADURA DE PRIMO DE RIVERA I EL RETORN DELS JUEUS SEFARDITES

JOAN PÉREZ VENTAYOL

Doctor en Història Contemporània

Recepció i acceptació: setembre de 2023

L'any 1904 el metge i més tard senador del partit liberal Ángel Pulido publicava l'obra *Los israelitas españoles y el idioma castellano*, que es veuria complementada l'any següent amb un altre volum titulat *Los españoles sin patria y la raza sefardí*. Els dos llibres eren fruit de l'interès d'aquest doctor, polític i periodista per recuperar la memòria dels jueus expulsats el 1492 pels Reis Catòlics de la península Ibèrica, els anomenats sefardites. El gruix dels jueus peninsulars expulsats després d'aquell fatídic Edicte de Granada s'instal·là al nord d'Àfrica, al nord d'Europa –passant primer pel regne de Portugal– i als territoris de l'Imperi Otomà, al Pròxim Orient i als Balcans. Malgrat el pas dels anys i de les centúries, la major part dels descendents d'aquelles comunitats mantenien els rituals, els costums i l'idioma de les generacions predecessores, els castellà medievalitzant dels provinents del Regne de Castella i el català en el cas de les comunitats expulsades de la Corona d'Aragó.

Les obres publicades pel Dr. Pulido eren una reivindicació d'aquests sefardites, als quals s'anomenava amb cert paternalisme “espanyoles sin patria”, i que calia rescatar perquè semblaven haver estat oblidats per la història. Era una reivindicació que cal inserir dins la tradició revisionista i regeneracionista de la història i la política espanyoles de l'últim terç del segle XIX, especialment després de la sonada desfeta del 1898 i la consegüent

pèrdua del prestigi internacional d'Espanya. El “descobriment” de les comunitats sefardites disperses pel món que havien conservat els vells costums i aquell castellà antic es va convertir en una mena de llegat històric de la tradició espanyola que es volia posar en valor. El moviment de reivindicació filosefardita –més que filosemita, ja que era més una exaltació de l'espanyolitat d'aquestes comunitats que no pas de la seva judaïtat– va fer un salt endavant amb les obres publicades pel senador Ángel Pulido, que a més va tenir el suport d'intel·lectuals i de part del món polític i acadèmic, amb articles de premsa, publicacions i encesos debats entre diputats a les Corts.

El ressò de les campanyes filosefardites va facilitar que el 1909 es permetés l'obertura de la primera sinagoga a Espanya o que s'establissin les primeres comunitats jueves reconegudes després de l'expulsió del segle XV amb la de Madrid o Sevilla, però especialment amb la de Barcelona de l'any 1918. També va ajudar a fundar l'Alianza Hispano-Hebrea d'amistat, a iniciar la publicació de *La Revista de la Raza*, de tendència filosefardita, amb la participació de diversos intel·lectuals de renom, i a crear la Casa Universal de los Sefardíes, entre altres accions.

Tanmateix, el “descobriment” dels descendents dels jueus expulsats el 1492 s'havia produït al llarg de la segona meitat del segle XIX, gràcies sobretot a les campanyes militars espanyoles al nord d'Àfrica. Sorprès

es va quedar el general Leopoldo O'Donnell el 1860, quan amb el desembarcament de tropes a les costes marroquines van ser rebuts amb entusiasme pels jueus de Tetuan, capital del protectorat espanyol, que els aclamaven amb un castellà certament peculiar. Jueus que acabaven de patir el saqueig i la violència de les brigades àrabs que havien assaltat el seu barri durant la retirada i que rebien les tropes espanyoles com a salvadores.

Una segona via de contacte amb la centenària diàspora sefardita es va produir a resultes dels diferents pogroms –assalts violents contra els barris dels jueus– que van sacsejar als anys vuitanta del segle XIX diferents territoris de Rússia i els Balcans. Davant aquella violència, l'ambaixador espanyol a Istanbul va informar de l'existència de moltes comunitats de jueus sefardites que encara parlaven en castellà, especialment a la ciutat de Salònica, una de les que n'acollia un nombre més gran. Suggestiu que Espanya acollís aquells que volguessin anar-hi i que s'establís un contacte permanent i un acostament cultural amb els que volguessin seguir vivint als Balcans o al Pròxim Orient, però finalment només un nombre ínfim de famílies van acabar arribant a Espanya.

Amb la descoberta dels descendents dels jueus expulsats i arran de les campanyes de reivindicació liderades pel Dr. Pulido, el filosefardisme regeneracionista era ben acollit pels sectors liberals i republicans. La dreta monàrquica i conservadora, en canvi, va adoptar una actitud ambivalent, entre una simpatia identitària cap a aquells nous espanyols i la seva tradicional animadversió d'arrel catòlica cap als hebreus. Reivindicar els sefardites semblava obrir les portes a una recuperació del pes i el prestigi de l'estat espanyol al món per la seva possible influència política, i a més es pensava que podien ser una palanca de desenvolupament econòmic per la seva suposada capacitat comercial. Per contra, l'extrema dreta antiliberal, els carlins i els catòlics integristes es van posicionar totalment en contra d'aquell acostament.

Amb les successives guerres balcàniques i el desmembrament de l'Imperi Otomà arran de la Primera Guerra Mundial es van posar en funcionament una sèrie de tractats internacionals anomenats *Capitulaciones*, que regulaven les minories cristianes amb un estatus de protegits dins del territori turc, i que finalment es

van estendre també a la població sefardita. Després de la Gran Guerra, es produïren les greus disputes entre Grècia i Turquia, que van afectar especialment la ciutat de Salònica i amb ella els milers de ciutadans sefardites que l'habitaven. Molts d'ells van sol·licitar la protecció espanyola segons l'estatus que havien adquirit amb les capitulacions. Però la fi de la guerra entre grecs i turcs amb el Tractat de Lausana de juliol de 1923, que va definir les fronteres modernes entre els dos estats, va suposar la pèrdua del dret de les potències estrangeres sobre la població d'aquests nous països, que per tant quedava desprotegida.

Igual que havia fet França davant la situació de desprotecció dels seus ciutadans a l'estranger, des del regne d'Espanya es va decidir atorgar la ciutadania espanyola a aquells que havien perdut la condició de protegits. Aquesta va ser la raó per la qual el nou govern militar encapçalat pel general Miguel Primo de Rivera, que havia pres el poder amb el cop d'estat del 13 de setembre de 1923, decidí promulgar el 20 de desembre de 1924 un Reial Decret que atorgava la nacionalitat espanyola per carta de naturalesa a les persones protegides d'origen espanyol. Facilitava, doncs, la nacionalització d'aquells sefardites que havien aconseguit aquest estatus. Ara bé, tot i referir-s'hi implícitament, el text no menciona en cap moment la paraula sefardita, sinó que es refereix als *“antiguos protegidos españoles o descendientes de éstos, y en general individuos pertenecientes a familias de origen espanyol que en alguna ocasión han sido inscritas en Registros españoles y estos elementos hispanos, con sentimientos arraigados de amor a España”*.

Pel fet que només se'n podien beneficiar els que havien aconseguit anteriorment l'estatus de protegits, tan sols una petita minoria va aconseguir aprofitar-se de la mesura legislativa aprovada per la dictadura primoriverista. També per les traves burocràtiques, per l'elevat cost de les taxes del procediment i perquè la mesura va tenir una escassa difusió entre els comunitats sefardites. A Salònica, només 2.000 dels seus més de 70.000 habitants van tenir dret a sol·licitar i rebre la nacionalització. I fins al 1930, probablement poc més de quatre mil sefardites van aconseguir aquesta condició. Tanmateix, tot i l'escàs impacte als anys vint, aquesta mesura legislativa tindria una gran importància durant la Segona Guerra

El moviment de reivindicació filosefardita -més que filosemita- era una exaltació de la suposada espanyolitat d'aquestes comunitats més que no pas de la seva judaïtat.

Mundial, quan es va convertir en un instrument jurídic per salvar de l'extermini nazi alguns ciutadans sefardites.

El fet que l'aplicació del Decret de 1924 fos tan complicada va fer que algunes famílies es plantegessin l'opció d'emigrar directament a Espanya. Davant aquesta possibilitat, el govern de Primo de Rivera va témer una gran migració difícil d'assumir i per això va enviar el 1930 la Reial Ordre Circular Reservada 570-bis, que indicava a les legacions espanyoles a l'estranger que no era gens convenient estimular la immigració sefardita a Espanya, sinó que calia mantenir grups de nacionalitat espanyola a l'estranger com a influència política, econòmica i cultural. En cap cas, deia la circular, era aconsellable el reagrupament de jueus sefardites a la Península, atès que podien pertorbar les institucions comercials i econòmiques i a més s'evitava l'entrada d'agents bolxevics. Malgrat la propaganda filosefardita, els jueus no eren benvinguts a Espanya.

Més tard, el nou govern republicà, informat de la lentitud per a l'aplicació del Decret de 1924 i de la subsegüent precarietat jurídica de nombrosos sefardites a l'estranger, va decidir prorrogar els terminis per a l'obtenció de la nacionalitat. I fent un pas més, el 27 de febrer de 1933, encara amb moltes demandes a l'espera de resoldre's, es va promulgar una nova ordenança que preveia atorgar la nacionalitat a les persones d'origen espanyol residents a l'estranger. Però aquesta nova obertura al món sefardita no es va concretar per culpa de l'enverinament del context internacional, amb l'ascens de Hitler a Alemanya, l'extensió del totalitarisme i de l'antisemitisme a Europa i amb el replegament de les democràcies liberals.

No serà fins a la Llei 12/2015 *en materia de concesión de la nacionalidad española a los sefardíes originarios de España*, aprovada sota el govern de Mariano Rajoy, que

els descendents dels jueus expulsats el segle XV que ho acreditin poden obtenir sense reserves la nacionalitat espanyola. No es deixa enrere, tanmateix, l'esperit paternalista cap a aquelles comunitats jueves expulsades per la intolerància religiosa, ara convenientment renacionalitzades espanyoles, ja sigui amb les campanyes filosefardites de finals del segle XIX i inicis del XX, amb el Reial Decret de 1924 de Primo de Rivera o amb la Llei del 2015, en la qual *“palpita en todo caso el amor hacia una España consciente al fin del bagaje histórico y sentimental de los sefardíes”*.

BIBLIOGRAFIA

- ALIBERTI, Davide; *Sefarad: una comunidad imaginada* (1924-2015). Madrid: Marcial Pons, 2018.
- DEL BRAVO, María Antonia; *Sefarad, los judíos de España*. Madrid: Sílex, 1997.
- GONZÁLEZ, Isidro; *El retorno de los judíos*. Madrid: Nerea, 1991.
- PRADOS GARCÍA, Celia; «La expulsión de los judíos y el retorno de los sefardíes como nacionales españoles. Un análisis histórico-jurídico». Dins GARCÍA CASTAÑO, F. J.; KRESSOVA, N. (Coords.): *Actas del I Congreso Internacional sobre Migraciones en Andalucía* (p. 2119-2126). Granada: Instituto de Migraciones, 2011.
- ROZENBERG, Danielle; *La España contemporánea y la cuestión judía*. Madrid: Marcial Pons, 2010.